

УДК 911.3

Ігор Смирнов

ВІЙСЬКОВА ЛОГІСТИКА ЯК ТУРИСТИЧНИЙ РЕСУРС: НА ПРИКЛАДІ ПАМ'ЯТОК ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Розкрито значення некрополів Першої Світової війни як туристичного ресурсу для розвитку «сентиментального» та військово-історичного туризму на прикладі Польщі, на території якої у 1914-1915 рр. відбулися дві найбільших битви Східного фронту – Таненберзька та Лодзька із загальним числом загиблих понад 200 тис. у кожній. Розкрито значення військової логістики як важливого чинника перемоги у цих битвах. Зокрема йдеться про постачання, транспорт, зв'язок та іншу техніко-логістичну підтримку військ, що відіграло ключову роль для переможців у цих битвах. Серед загиблих солдат були не тільки німці та росіяни, а також українці та поляки, що видно з написів на цвинтарях, які нині відновлюються стараннями польської влади, німецької та російської амбасад.

Ключові слова: військова логістика, некрополі Першої Світової війни, польський досвід, сентиментальний туризм, військово-історичний туризм, Лодзьке воєводство.

Игорь Смирнов. ВОЕННАЯ ЛОГИСТИКА КАК ТУРИСТИЧЕСКИЙ РЕСУРС: НА ПРИМЕРЕ ДОСТОПРИМЕЧАТЕЛЬНОСТЕЙ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ. Раскрыто значение некрополей Первой Мировой войны как туристического ресурса для развития «сентиментального» туризма на примере Польши, на территории которой в 1914-1915 гг. произошли два крупнейших сражения Восточного фронта – Танненберское и Лодзинское с общим числом погибших более 200 тыс. в каждом. Раскрыто значение военной логистики как важного фактора победы в этих сражениях. В частности речь идет о поставках, транспорте, связи и другой технико-логистической поддержке войск, что сыграло ключевую роль для победителей в этих сражениях. Среди погибших солдат были не только немцы и россияне, а также украинцы и поляки, что видно из надписей на кладбищах, которые сейчас восстанавливаются стараниями польской власти, немецкого и российского посольств.

Ключевые слова: военная логистика, некрополи Первой Мировой войны, польский опыт, сентиментальный туризм, военно-исторический туризм, Лодзинское воєводство.

Igor Smyrnov. MILITARY LOGISTIC AS A TOURIST RESOURCE: ON THE EXAMPLE OF SIGHTS OF FIRST WORLD WAR. Revealed importance of cemeteries of World War I as a tourist resource for the development of "sentimental" tourism on example of Poland, at whose territory in the years 1914-1915 there were two major battles of the Eastern Front – Tannenberg's and Łódź's with a total death toll of more than 200 thousand each. Shown significance of military logistics as an important factor in winning these battles. Particularly that concerns the supply, transport, communications and other technical and logistical support to troops that played a key role for the winners in these battles. Among the dead soldiers were not only Germans and Russians but Ukrainian and Polish, as is evident from the inscriptions in cemeteries that are currently recovered through the efforts of the Polish authorities, German and Russian embassies.

Keywords: Military logistics, necropolis of the First World War, the Polish experience, sentimental tourism, military-historical tourism, Lodz region.

«Лежимо тут німі, у ніжних обіймах Землі»
(напис на одному з цвинтарів I Світової війни)

Постановка наукової проблеми. Основа розвитку туризму – це туристичні ресурси. Іноді вони можуть бути доволі несподіваними. Це стосується, зокрема, некрополів з часів Першої Світової війни, 100 річний «ювілей» з початку якої відзначатимемо у 2014 р. Під час цієї війни, яка тривала чотири роки і три місяці загинуло 10 млн. військовослужбовців та 12 млн. мирних мешканців, а 22 млн. осіб постраждали від ран. У військових діях брали участь армії 38 країн світу. До кінця війни відбувся переділ державних територій. На мапі Європи виникли нові держави: Австрія, Угорщина, Югославія, Польща, Чехословаччина, Литва, Латвія, Естонія та Фінляндія. У ході війни змінилась і вдосконалювалась зброя. З'явилися в магазині швидкострільні гвинтівки та кулемети, в артилерії зросла кількість нарізних гармат новітніх систем. У 1915 році під Варшавою німці вперше в істерії застосували газ, як хімічну зброю. У ході війни вдосконалювались автомобілі та військова авіація, а також засоби зв'язку (телефон, радіотелеграф). Некрополів з часів Першої Світової війни є дуже багато на території сучасної Польщі, зокрема, в районі Мазурських озер (колишня Східна Прусія) та у Лодзькому воєводстві, де у 1914-1915 рр. відбулися найбільші дві битви – Таненберзька та Лодзька із

загальним числом загиблих у кожній понад 200 тис. осіб. Ці битви виявилися фатальними з низки причин, у т.ч. військово-логістичних (про це йдеться в статті теж), передусім для російських військ, хоча деякі російські джерела вважають інакше і навіть наголошують про «позитивний досвід координації матеріально-технічного постачання та транспорту російської армії у Першій світовій війні» [8, 10-12].

Більшість цих могил належать росіянам та багато з них є братськими, оскільки на відміну від німців та австрійців, де кожний солдат мав іменний медальйон, у російських військах такого звичаю не було, отже взнати прізвища загиблих російських воїнів було практично неможливо. Нині усі ці могили та цвинтарі зусиллями передусім польської влади, а також за участі німецької та російської амбасад у Польщі, поступово відновлюються. Департамент фізичної культури, спорту і туризму Лодзьського воєводства підготував і видав комплект карток «Лодзька операція 1914-1915. Цвинтарі та могили» з світлинами основних місць захоронень загиблих вояків. Істотно, що серед прізвищ на могильних написах є досить багато українських та польських, оскільки поляки під час Першої Світової війни воювали у складі трьох армій – російської, австрійської і пруської (німецької), а українці – двох (російської та австрійської).

Отже некрополі Першої Світової війни, як показує польський досвід, можуть бути туристичним ресурсом, який здатний повернути значні міжнародні потоки туристів у межах т.зв. «сентиментально-туризму».

Коло літературних джерел та публікацій з теми статті є дуже обмеженим, зокрема, в Україні та Росії, оскільки за радянських часів події та людські втрати Першої Світової війни, яку тоді зневажливо називали «імперіалістичною», знаходилися у тіні. Практично це є перша публікація в Україні, присвячена некрополям Першої Світової війни, як туристичного ресурсу, на прикладі польського досвіду. При підготовці статті автором були використані польські та українські матеріали, зокрема, комплект карток «Лодзька операція 1914-1915. Цвинтарі та могили» (польською мовою) [1], матеріали поточної преси та авторські посібники [2; 3; 4; 5; 6; 7].

Метою статті є ознайомити українську фахову аудиторію, зокрема, спеціалістів туризму, з досвідом Польщі щодо використання некрополів Першої Світової війни як туристичного ресурсу.

Виклад основного матеріалу. Перша Світова війна розпочалася для Росії 1 серпня 1914 р. Намагаючись підтримати своїх союзників з блоку Антанти, зокрема, Францію, російські війська почали наступ на півночі розтягнутого Східного фронту – у Східній Пруссії (нині це північний схід Польщі, район Мазурських озер) та на півдні (у Галичині, яка тоді належала Австро-Угорщині). Отже, у серпні 1914 р. російська армія, що мала чисельну перевагу, зіштовхнулася з військами, що мали кращу організацію та технічно-логістичне забезпечення, а також більш здібне командування. Основний російський план мобілізації в 1914 р. полягав у тому, щоб сформувати на західному кордоні Російської імперії два фронти, що істотно розрізнялися за розмірами: один проти Німеччини, (Пруської імперії) інший – проти Австро-Угорщини. У цілому російська армія у липні 1914 р. нараховувала біля 1 млн. 400 тис. чол. У ході мобілізації у міру призову резервів 1 та 2 розрядів її чисельність швидко зростала: протягом тижня «під ружжо» повинно було стати біля 6 млн. чол.

Основною стрілецькою зброєю російської піхоти була гвинтівка Мосіна-Нагана зразку 1891 р., а основним кулеметом – «Максим». Гвинтівка Мосіна-Нагана на той час була високоефективною зброєю і з нею можна було порівняти, приміром, основну гвинтівку німецького війська – 7,92 мм «Маузер 98». Високої оцінки заслуговали російські кулемети, однак на піхотний полк їх припадало лише вісім, що було недостатньо. Найслабкішим місцем російської армії була артилерія. Російські дивізії по дві об'єднувалися у корпуси, але навіть з урахуванням корпусної артилерії російські з'єднання щодо артилерії сильно поступалися німцям, оскільки у складі німецького корпусу нараховувалося понад 160 гармат проти 100 у росіян. Але перевага у супротивника була не тільки чисельною: російські гармати були легшими і призначалися, перед усім, для ведення вогню шрапнеллю по піхоті супротивника. Німецька корпусна артилерія складалася переважно з гаубиць, які можливо було успішно застосовувати для обстрі-

лу польових укріплень. У 1914 р. це відставання в озброєнні, можливо, і не відіграло головної ролі, оскільки російські солдати мали досить високий бойовий дух та готові були у своїй більшості воювати та помирати за «царя та Вітчизну». Дві російські армії, що діяли на півночі, також значно переважали за чисельністю 8 німецьку армію, яка захищала Східну Пруссію (за деякими даними навіть у співвідношенні 2:1). Однак у російських військах, які розпочали наступ, існувало багато серйозних проблем, які, в кінцевому результаті, стали для них фатальними. Німецькі піхотні дивізії, для прикладу, не тільки переважали росіян за кількістю кулеметів та артилерії, але також мали більше допоміжних підрозділів, які здійснювали технічно-логістичну підтримку військ та вирішували проблеми, що виникали у бойових частин із постачанням, транспортом, телефонним та телеграфним зв'язком, ремонтом техніки тощо. Це стало однією з важливих переваг німецької армії. Російські війська, що увійшли у Східну Пруссію, діяли з кінцевих пунктів чотирьох залізниць на російській території, що знаходилися достатньо далеко один від одного. Після переходу кордону у них не виявилися в наявності рухомого складу, який би дозволяв використовувати німецьку залізничну мережу у Східній Пруссії, оскільки ширина колії в Росії була ширшою. Ця проблема із залізничним рухомим складом вирішувалась дуже важко, навіть коли російське командування врешті визнало її величезне значення для військ. Вміння німецьких військ ефективно використовувати свою залізничну мережу було, можливо, їхньою найбільшою перевагою під час цієї кампанії. Отже, як тільки російські армії перейшли кордон Східної Пруссії, швидкість їхнього руху стала практично дорівнювати швидкості пішого піхотинця. Ефективного автотранспорту з метою під страховки возів на гужовій тязі у росіян теж не було, у той час як у німецькій армії уже були сформовані спеціальні відділи автомобільного транспорту, до яких залучали реквізовані цивільні транспортні засоби.

Зниження темпів просування та недоліки в організації постачання посилювалися поганим станом російських інтендантських магазинів (складів) поблизу фронту. Так, у липні 1914 р. в російських артилерійських полках у районі Східної Пруссії на одну гармату припадало всього 850 снарядів і протягом серпня не з'явилося можливості суттєво поповнити наявні запаси передусім через слабкий розвиток залізничного сполучення. Як результат, усього за декілька тижнів навіть не дуже активних бойових дій артилерія росіян вичерпала всіх свої запаси снарядів. Театр військових дій у 1914 р. був дуже протяжним – набагато більше, ніж під час будь-якої з минулих війн. Тому однією з найважливіших проблем, що виникли після початку світового конфлікту, стали питання управління величезними арміями, що брали участь у ньому, а також збирання інформації про те, що відбувається як зі своїми військами, так і з військами супротивника, тобто організація зв'язку та розвідки. Німецький Генштаб давно зрозумів величезне значення цих чинників та настійливо працював над вирішенням виникаючих проблем. Який зв'язок крапий: телефонний (що використовує прокладені по

землі кабелі зв'язку, є більш безпечним та надійним, але у той же час є залежним від порушень, які треба виправляти вручну) чи телеграфний (що використовує радіосигнали, є менш надійним, оскільки є можливості перехоплення повідомлень супротивником, але недоступний жодним порушенням)? У серпні 1914 р. німецькі радіооператори були здивовані тим, що їм вдалося перехопити повідомлення, якими російське командування обмінювалося, навіть не намагаючись їх шифрувати. Німці спочатку не повірили, що таке взагалі можливе і розцінили це, як оманний хід. У дійсності інформація була не тільки дійсною, але й насправді безцінною. Навіть, коли російські штаби почали використовувати шифри, вони застосовували елементарні коди, які легко розшифровувалися. Для проведення розвідки російські армії мали біля 250 літаків, але дирижаблі, що були у їхньому розпорядженні, виявилися нездатними для використання. Натомість німці мали біля 1300 літаків з нерухомим крилом, а їхні дирижаблі (хоча їх було усього два на армію) діяли достатньо ефективно. Російська авіація також міцно страждала через проблеми з постачанням, які взагалі були типовими для всієї російської армії. Як результат, авіація могла використовувати лише передові авіабази, оскільки у неї постійно виникали перебої з паливом.

Чому ж російська армія, у якої був значний досвід недавньої російсько-японської війни, коли вона зіштовхнулася з тими ж проблемами, зробила у передвоєнні роки так мало для розвитку зв'язку та розвідки? Це пояснюється, можливо, тим, що вона протягом багатьох сторіч завжди успішно вирішувала ці питання, маючи можливості розгортати та використовувати великі маси легкої кавалерії-козаків. І, нарешті, великою проблемою, за яку російським солдатам треба було заплатити своєю кров'ю, був невисокий рівень Верховного командування. На самому верху знаходився великий князь Микола Миколайович, який 2 серпня 1914 р. був призначений Верховним головнокомандувачем російської армії. Однак він не мав жодного відношення до розробки планів, згідно яких належало діяти підлеглим йому військам. Своїй високій посаді він був зобов'язаний виключно тій обставині, що імператор Микола II був його двоюрідним племінником. А весь командний досвід його начальника штабу полягав у тому, що на початку своєї кар'єри той командував ротою. Генерал Жилінський, головнокомандувач арміями Північно-західного фронту, до якого входили 1 та 2 російські армії, хоча і приймав участь у розробці планів майбутньої компанії, але під час маневрів 1914 р. був охарактеризований як «шаблонно мислячий офіцер». Командувач 2 російської армії генерал Самсонов був приємною у спілкуванні людиною, однак з військової точки зору виявився «погано підготовленим до командування армією в умовах сучасної війни» [6, 9]. Командувач 1 російської армії генерал Ренненкамф був відомий як хоробрий кавалерійський командир, але підлеглий йому не любив. Окрім цього, між Самсоновим і Ренненкамфом існувала міцна особиста неприязнь.

Що стосується німецького Верховного командування, то за його плечима була видатна, за загаль-

ним визнанням, перемога над Францією у війні 1870-1871 рр. Однак і у ньому не обійшлося без серйозних проблем: перший командувач 8 армії генерал Приттвиц був знятий після того, як не зміг впоратися з російським наступом, що проводився у двох напрямках. Сам начальник польового генштабу Мольтке втратив витримку і почав перекидання німецьких військ на схід, фактично зірвавши наступ у Франції у серпні 1914 р. Але при цьому німецький командний склад мав більш високий фаховий рівень.

Як результат, російські війська, і насамперед, їхнє командування вщент програли битву при Танненберзі у Східній Пруссії та наступні бої на Мазурських озерах, при цьому число загиблих росіян склало біля 200 тис., а це була рівно половина від тих 400 000 вояків 1 та 2 армії, які в серпні 1914 р. вступили на територію Східної Пруссії. Танненберг був великим успіхом німецької армії. Особливість цієї битви полягла в тому, що у результаті швидкого розгортання німцям вдалося виграти день. Російські солдати не були переможені, а от їхнє командування виявилось не на висоті. Цікавою є увага, яку керівництво військ супротивників приділяло переміщенням ворожих сил. Якщо німецьке командування постійно вимагало від своєї розвідки інформацію про те, що роблять і де знаходяться росіяни, то, на відміну від цього, командувачі 1 та 2 російських армій мали лише приблизну уяву про розміщення позицій німецьких військ. Як результат, у ключові моменти битви німецькому командуванню вдалося створити перевагу у військах на напрямку головного удару, навіть за тих умов, що у цілому німецькі війська, що обороняли Східну Пруссію, міцно поступалися за чисельністю супротивнику.

Геополітична ситуація у Європі напередодні та на початку Першої Світової війни мала ту визначну рису, що далеко на захід видавалася частина Російської імперії - Царство Польське, яке Росія отримала в ході поділів Польщі наприкінці XVIII ст. (рис. 1). Цей величезний виступ глибоко вклинювався у німецькі та австро-угорські території: північніше від нього знаходилася Східна Пруссія, південніше - австро-угорська провінція Галичина. Це надавало Росії велику стратегічну перевагу, оскільки вона могла нанести звідси удар безпосередньо в центр цих держав, (рис. 2). Тому є логічним, що після поразки наступу російських військ у Східній Пруссії, німецькі та австрійські війська розпочали наступ на російські позиції в Польщі у листопаді 1914 р. Так розпочалася Лодзьська битва, яка теж виявилася вкрай невдалою для росіян. У результаті жорстоких бойових дій за період з листопаду 1914 р. до квітня 1915 р. втрати з двох боків склали біля 200 тис. загиблих (з яких понад 100 тис. - російські втрати), місто Лодзь з околицями було захоплене німецькими військами, а лінія фронту підійшла під Варшаву (рис. 3). Величезна кількість загиблих у цій битві за Лодзь включала німецьких, австрійських та російських солдат, серед яких були як поляки, що воювали у арміях всіх трьох держав, так і українці, що воювали у складі російського та австрійського війська. Найбільших втрат при цьому зазнали росіяни, зокрема, це стосується Сибірського корпусу та 1-ї Сибірської дивізії, точне

число загиблих яких встановити неможливо через відсутність іменних жетонів, тому їх ховали у брат-

ських могилах, на яких залишали напис «500 невідомих російських воїнів», тощо.

Рис. 1. Політична карта Європи напередодні Першої Світової війни (1914 р.) [6, 4]

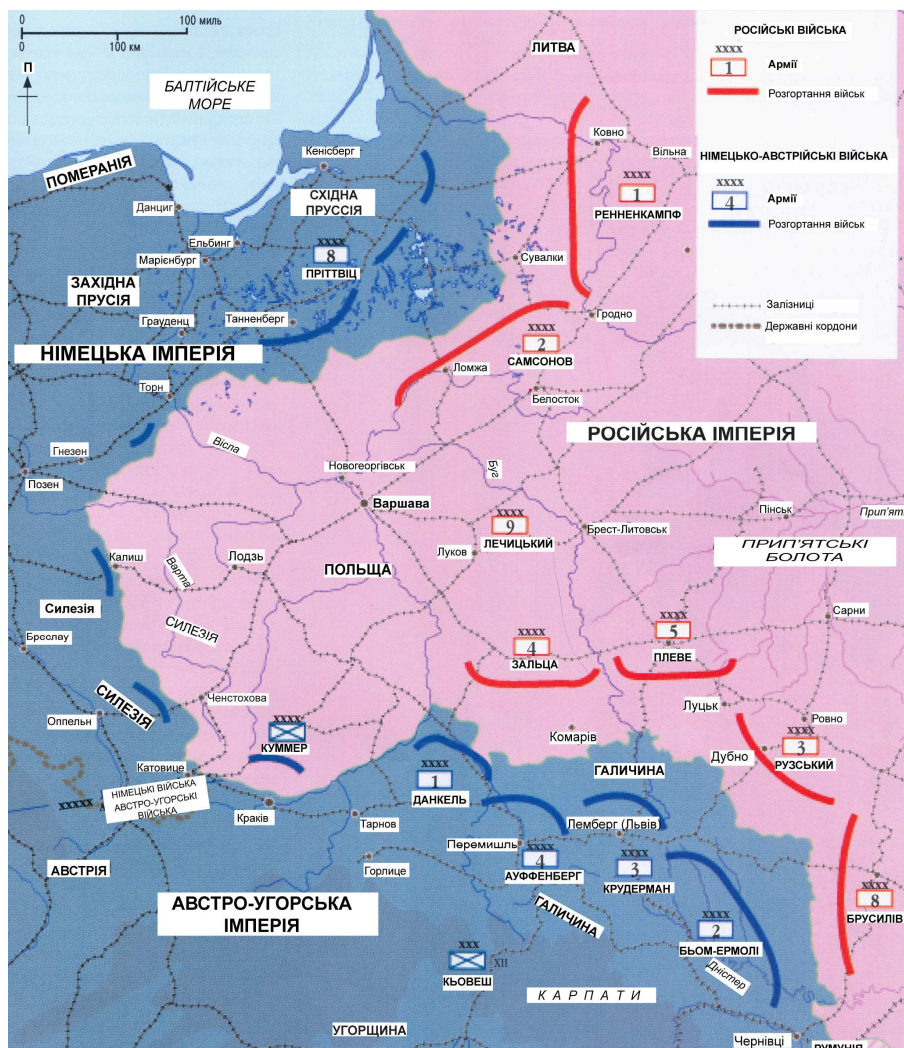
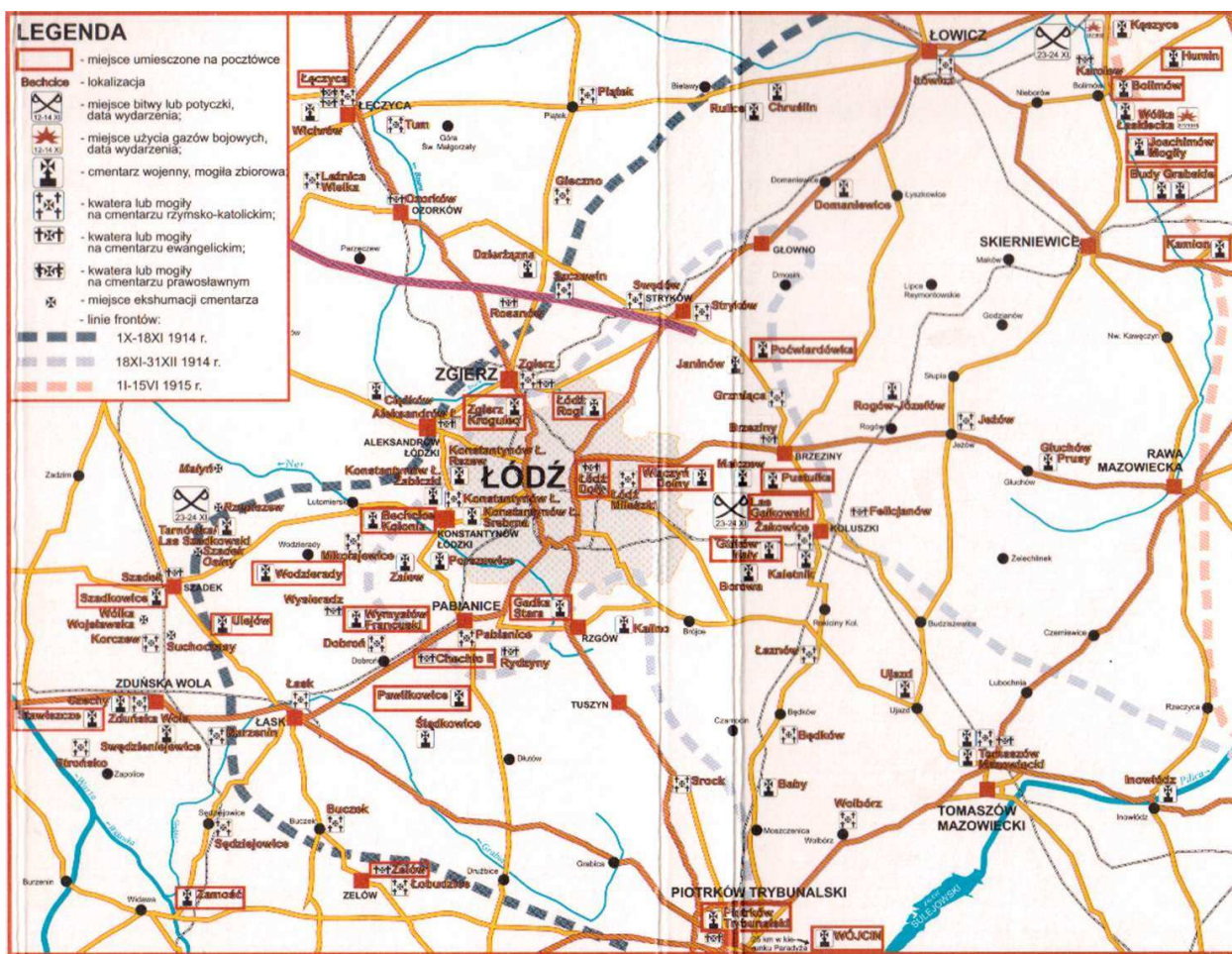

Рис. 2. Західний кордон Російської імперії на початок Першої Світової війни [6, 11]

Умовні позначення:

- місця показані на поштових картках
- Bechlice - назва місця
- 12.14.20 - місце битви або сутички, дата події
- 12.14.20 - місце застосування газової атаки, дата події
- ✠ - військовий цвинтар, братська могила
- ✠✠ - ділянка або поховання на римсько-католицькому цвинтарі
- ✠✠✠ - ділянка або поховання на євангельському цвинтарі
- ✠✠✠✠ - ділянка або поховання на православному цвинтарі
- ✠✠✠✠✠ - місце розкопок
- лінія фронту:
 - 1X-18XI 1914 р.
 - 18XI-31XII 1914 р.
 - 1I-15VI 1915 р.

Рис. 3. Лодзька операція (оборона м. Лодзь російськими військами у жовтні 1914-червні 1915 рр.) [1]

На території Лодзьського воєводства нині збереглося 173 цвинтаря, скоріше всього їх є набагато більше, але не всі враховані офіційною статистикою. Перші дані про поховання загиблих у Лодзьській операції вояків були зібрані ще у 1918 р.: повіти лодзьський, бжезінський, ласький, ленчицький – 16603 могили, у т.ч. 429 братських; повіти скерневицький, равський, ловицький – 35802 могили, у т.ч. 3024 братських тощо. Донині збереглися залишки окопів, укріплень, воронки після снарядів. Багато цвинтарів приведено до ладу, очищено надгробні плити, встановлено хрести, пам'ятники, пам'ятні таблички. Але залишилося досить багато могил, що

потребують відновлення, допомоги (рис. 4). З метою відновлення, збереження у пам'яті поколінь величезних жертв Першої Світової війни, зокрема, битви за Лодзь 1914-1915 рр. зусиллями керівництва (маршала) Лодзьського воєводства (зокрема, департаменту фізичної культури, спорту і туризму) був виданий комплект карток «Лодзька операція 1914-1915. Цвинтарі та могили», що включає 27 світлин з різних місцевостей Лодзьського воєводства [1] (рис. 5).

Ці кладовища і могили є частиною історії Європи і Польщі. Їх варто відвідати та подумати про долі людей, які втратили життя у великій війні. На їхній крові виросла вільна та незалежна Польща. Про

загиблих пам'ятали та пам'ятають поети. Тому, крім фото цвинтарів та могил на картках, наводяться вірші та пісні, присвячені Першій Світовій війні, що належать перу польських та російських поетів, тих з 1914 р., пізніших і сучасних, серед них Юліан Тувім, Валеріан Харкевич, Едвард Слонський, Леопольд Стафф, Анна Ахматова, Микола Гумільов, Валерій

Брюсов, Сергій Есенін, Олександр Балтін, Булат Окуджава, Жанна Бічевська, Володимир Гіляровський тощо. Ці вірші присвячені не тільки Лодзьській битві, але й місцям, де у той самий час на польській землі гинули солдати, а з ними – імперії, між якими тоді були поділені не тільки польські, але й українські землі.

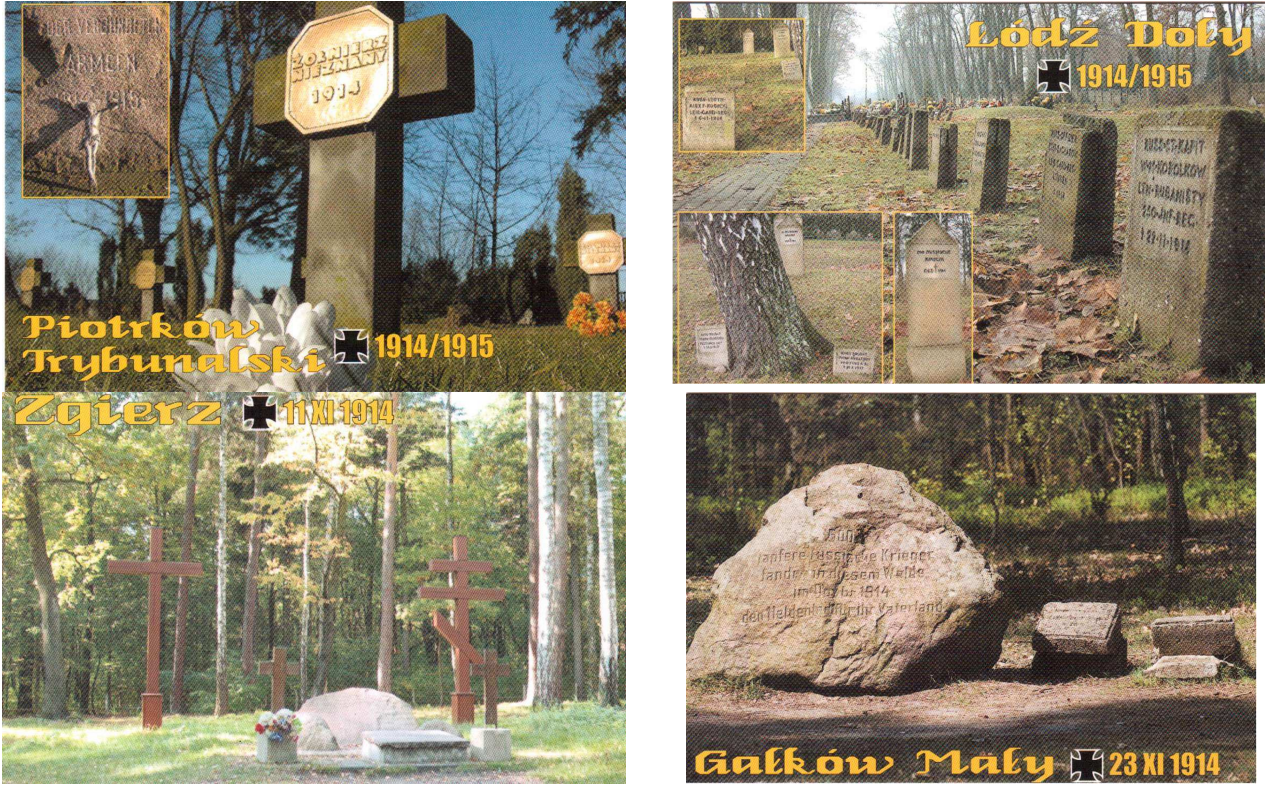

Рис. 4. Захоронення з часів Першої Світової війни на території Лодзького воєводства (Польща): Пьотркув-Трибунальський, Лодзь-Доли, Згєж, Галкув-Малий

Рис. 5. Обкладинка комплексу карток «Лодзька операція 1914-1915. Кладовища та могили» (зліва на зворотньому боці показана зміна лінії фронту на сучасній території Лодзького воєводства) [1]

Гадаємо, що буде цікавим познайомитися з декількома віршами, присвяченим жертвам Першої Світової війни, що вміщені на зворотньому боці картки з комплексу «Лодзька операція 1914-1915. Цвинтарі та могили» (у перекладі з польської автора).

Юліан Тувім. «Хтось».

Десь на перехресті, біля берез
Знаходиться могила, смутний гроб.
Хтось там у нім лежить, без досок, плит –
Петро Єфименко чи Йоган Шмідт.
Хтось там у нім лежить, а хто – знає Бог.
От поховано серед трьох доріг.
Загинув під грім гармат, під зброї гук
Петро Єфименко чи Йоган Шмідт.
Лежи, бідний брате, а там, де ти впав,
Нехай квітне скорботи вічної квіт.
Хто б там не лежав, квітка буде цвісти,
Чи Єфименко, чи Йоган Шмідт.

Леонід Дербеньов. «Ех-ма».

Весна. Полудень. На сільській вулиці
Під церквою тлум та юрба.
Царське свято в козацькій станиці
Мирний 1913-й рік.
Ластівки кружляють, сонечко гріє,
Сміх, жарти, спів.
І усміхнені, веселі як діти,
Козаки танцюють серед дерев.

Приспів.

Ех-ма, п'ємо до дна,
Ех-ма, віват і ура.
Кубань і Дон, музика грає,
Танцюй, козак, поки час є.
Ех-ма, хто про завтра думає,
Ех-ма, веселимося сьогодні.
А завтра пропаде все, що нині є,
Але поки що веселощі тривають.

Стоїть старшина, розмовляють дівчата,
Що чути в сусідньому селі...

Жодна з них не уявляє, що дуже швидко закінчатся

Ці мирні, щасливі дні.

Увесь той світ назвуть дурним та смішним,
Відсталість, скажуть, та мотлох то все.
Гроші з двохголовам орлом на смітник
Викинуть так само, як і самого орла.

Приспів.

Дині, кавуни, плетені калачі,
Багатий родючий край.
А в Петербурзі сидить на троні,
«Батюшка цар Миколай».
Важко повірити, що 1917-й рік,
Уже розпочав відлік часу.
Знають тільки ангели козацькі,
Що чекає на вас, козаки.

Висновки. Перша Світова війна (1914-1915 рр.) відзначалася величезними людськими втратами, небаченими на ті часи. Ці втрати були особливо значними на Східному фронті, що тоді проходив, зокрема, на території сучасної Польщі, зокрема в регіоні Мазурських озер (Вармінсько-Мазурське воєводство) та у Лодзькому воєводстві. Особливо великі втрати живої сили були пов'язані з битвами під Танненбергом та Лодзю із загальним числом загиблих у кожній понад 200 тис. осіб. Переважно це були російські та німецькі воїни, але також українці та поляки. Більшість з них було поховано на військових цвинтарях та братських могилах, які нині стараннями польської влади, а також за участі німецької та російської амбасад у Польщі поступово відновлюються та приводяться до ладу. Отже, некрополі Першої Світової війни можуть являти собою значний туристичний ресурс для розвитку «сентиментального» туризму. З цією метою Департамент фізичної культури, спорту та туризму Лодзького воєводства підготував і видав комплект поштових карток у кількості 27 під назвою «Лодзька операція 1914-1915. Цвинтарі та могили» з світлинами основних місць захоронень загиблих воїнів. Вважаємо, що цей досвід буде цікавим і корисним в умовах України.

Список використаних джерел:

1. *Operacja Lodzka 1914-1915. Cmentarze i mogily: Komplet pocztówek*. – Lodz: Departament Kultury fizycznej, Sportu i Turystyki Urzadu Marszalkowskiego w Lodzi, 2009. – 27 s.
2. *Sajt m. Lodz [Elektronnyj resurs]*. – Rezhym dostupu: www.lodzkie.pl [Сайт м. Лодзь [Електронний ресурс]]. – Режим доступу: www.lodzkie.pl.
3. *Sajt Lodzkoho voyevodstva [Elektronnyj resurs]*. – Rezhym dostupu: www.ziemialodzka.pl [Сайт Лодзького воєводства [Електронний ресурс]]. – Режим доступу: www.ziemialodzka.pl.
4. *Vuzina O. Poet mertvoy petli / O. Vuzina // Segodnya*. – 2013. – 14 veresnya. – S. 12-13. [Бузина О. Поет мертвої петлі / О. Бузина // Сьогодні. – 2013. – 14 вересня. – С. 12-13].
5. *Sokolovskij V. Rozryti mohuly / V. Sokolovskij // Vysokij zamek*. – 2013. – 19-25 veresnya. – S. 16. [Соколовський В. Розриті могили / В. Соколовський // Високий замок. – 2013. – 19-25 вересня. – С. 16].
6. *100 bitv, kotorye izmenili mir*. – Вып. № 89. «Танненберг-1914». – М.: ООО «De Agostini», 2012. – 29 s. [100 битв, которые изменили мир. – Вып. № 89. «Танненберг-1914». – М.: ООО «Де Агостини», 2012. – 29 с.].
7. *Oliynuk Ya.B., Smyrnov I.H. Mizhnarodna logistyka: navch. pos. / Ya.B. Oliynuk, I.H. Smyrnov*. – К.: Obriyi, 2011. – 544 s. [Олійник Я.Б., Смирнов І.Г. Міжнародна логістика: навч. пос. / Я.Б. Олійник, І.Г. Смирнов. – К.: Обрії, 2011. – 544 с.].
8. *Fedorov L.S. Obshchij kurs logistiki: uch. pos. / L.S. Fedorov, M.V. Kravchenko*. – М.: KNORUS, 2010. – 224 s. [Федоров Л.С. Общій курс логістики: уч. пос. / Л.С. Федоров, М.В. Кравченко. – М.: КНОРУС, 2010. – 224 с.].

*Summary***Igor Smyrnov. MILITARY LOGISTIC AS A TOURIST RESOURCE: ON THE EXAMPLE OF SIGHTS OF FIRST WORLD WAR.**

Military logistics can serve as an important tourist resource and as an important factor in winning a major battle. It is seen from the experience of the First and Second World Wars. Specifically with regard to the First World War there were two major battles of the initial period - Tannenberg and Lodz, which took place between the Prussian (German) and Russian troops on the territory of Poland, which then, in 1914, was part of the Russian Empire. In terms of geography it is interesting as for geopolitical situation in Europe before the First World War. Then the Russian Empire, Kingdom of Poland in particular, seemed to be far west. To the north of it was a territory of East Prussia, and to the south - Galicia which was then part of the Austro -Hungarian Empire. So bad luck of Russian troops in East Prussia, which was Tannenberg battle was accompanied by the German attack on Russian forces near the city of Lodz. Łódź battle as the previous one has led to large losses of German and Russian troops, which included also Ukrainian and Polish. This is evident from the inscriptions in cemeteries since the First World War, which is now very much in Poland, particularly in Łódź and Warmian- Masurian regions. Now the sights and monuments of the First World War in Poland restored through the efforts of the Polish government, as well as German and Russian embassies. These attractions are now a significant source for the development of sentimental and military-historical tourism, which attracts tourists from Poland, Germany and Russia. This experience of the use of military logistics as a resource for tourism development in modern conditions, in our opinion, is interesting and useful for the development of tourism in Ukraine.

Keywords: Military logistics, necropolis of the First World War, the Polish experience, sentimental tourism, military-historical tourism, Lodz region.